

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՃԱԿԱՏԱԳԻՐՆ ՀԱՅՈՑ

«Այս նակատագիրն ի՛նչ սեւ է, Ա՛ստուած,
Արդեօք դամբանի մրուրո՞ւմ է գծուած»:
Պետրոս Դուրեան

«Ընելու ենք ինչ որ կրնանք ազգին
համար, սեւ աստղի տակ ծնածեր ազգին
համար»:

Տիգրան Կամսարական

Հայ նահատակուած ժողովուրդի ոգեկոչումն է որ կը կատարենք ազգովին: 1915-1918 թուականները եղան ահի ու սարսափի, բռնակալութեան ու ձերբակալութեան, ափսոսի ու ջարդի տարիներ: Հայոց հոգեւոր գոյավիճակը հիմնապէս փոխուեցաւ: Խենթարիւն ու մարդախոշոշ բանտարկեալներ արձակուեցան յօշոտելու հայ հոգին: Ամենուրեք մահու հրեշտակներ կը թեւածէին ու կը հնձէին անմեղ ու մատշաղ կեանքներ: Հայոց պատմութեան էջերը արեամբ ներկուեցան: Կանգ առաւ հայոց զարկերակը: Ճահնացաւ հայ կեանքը: Պատմութիւնն հայոց արձանագրեց լոկ կոտորած, մահ ու աւեր: Արեւմտահայաստանը բոլորովին ամայացաւ: Կատարեալ մշակութասպանութիւն տեղի ունեցաւ: Եղեռնազարկ ժողովուրդի հետ կործանեցան՝ քաղաքներ, գիւղեր, աւաններ, կրթական հաստատութիւններ, դպրեւանքներ, վանքեր, եկեղեցիներ, գրադարաններ, խաչքարեր, կոթողային արժէքներ կայացնող կերտուածքներ, նարտարապետական գլուխ-գործոց շինութիւններ, ոչնչացան՝ չքնաղ ձեռագիրներ, հազուագիւտ մատեաններ, անկրկնելի յուշարձաններ: Հայ ստեղծագործ ու փայլուն միտքը փշրուած էր: Գիր, գրականութիւն, երաժշտութիւն

եւ մշակոյթ ստեղծելու ժամանակ չէր: Անոնց մասին մտածելն իսկ անհեթեթութիւն էր...: Իրօք որ «գրականութեան ծառը կայծակնահար ու նդակոտոր էր եղել», վասն զի գրական ներկայացուցիչներ բռնադատուած էին նաշակելու զազրելի մահը: Յիրաւի, Արեւմտահայաստանի պատմութիւնը սեւ վարագոյրով պատուած էր:

Արդ, ո՞ւր էր հայ դեկալարութիւնը, եկեղեցականութիւնը: Հայ մտաւորականութիւնը ձերբակալուելով առաջնորդուած էր բանտ՝ լոկ «հարցաքննութեան»: Անգլուխ ու անդեկալար ժողովուրդը հայոց թողլուած էր իր դժխեմ նակատագրին ու սեւ քախտին: Զանգուածային ձերբակալութիւնները պարզ նախերգանք մըն էին պատահելիք քստմնելի իրադարձութիւններուն: Բովանդակ ազգ մը իր հոգեւոր առաջնորդներով ու աշխարհիկ իշխանութեամբ պիտի անցնէր ընդ հուր եւ ընդ ջուր: Երուանդ Օտեան ի գուր չէ գրած. «Անոնք, որ տարագրութեան այս ահարկու կեանքը ապրեցան, կրնան ըսել Եղիա մարգարէի պէս «ես այն մարդն եմ, որ Տառապանքը տեսայ»:

Որբացած հայութիւնը՝ զրկուած հայրենի հողէն ու օճախէն եւ մարդկային տարրական իրաւունքներէ,

գաղթական ու մտամոլոր, կորսնցուցած իր նախնապարհը՝ դատապարտուած էր տեղահանման ու փնացման: Ստեփան Ալաջաջեան իրաւամբ կը գրէ. «Միանգամայն պարզ էր, որ անհանգրուան, անհայրենիք մնացած մի ողջ սերունդ, հող չունենալով ոտքի տակ, ակամայ ընկնելու էր պարտուողական խելակորոյս հոգեվիճակի մէջ: Իսկ Արեւելից մինչեւ Արեւմուտք ընկած հայ որբն ու որբացած ընտանիքը միջավայրին յարմարուելու համար փութաջանօրէն պէտք է սովորէր տեղական լեզուն, ընդօրինակէր կենցաղը, հետեւէր բարքերին եւ... կորցնէր ազգային պատկանելիութիւնը: Անհրաժեշտ էր օտարերկրեայ անձնագիր: Ուժանում էր հայը, կորչում էր մի ժողովուրդի մի ամբողջ հատուած»:

Ամէնքս հաւասարապէս անմեղ զոհերն ենք առաջին ցեղասպանութեան: Հոգեկան, իմացական, նիւթական, բարոյական արժէքներու կորուստը վիթխարի էր: Հողի կորուստը անփոխարինելի է: Անվերադարձ է նաեւ հոգիի կորուստը: Ամէնքս հաւաքաբար կորսնցուցինք ողջ Արեւմտահայաստանը՝ մեր նախահայրերու պատմական երկիրը, ինչպէս նաեւ բովանդակ սերունդ մը, ապա եւ՝ մեր հարազատները, մեր օնախը, մեր արժէքները, եւ այն ամէնը ինչ հայկական էր, բնիկ, տոհմիկ, հարազատ:

Աննկարագրելի տառապանքի ու նահատակութեան շրջան մը արագօրէն կը ծաւալէր հայ կեանքէն ներս: Այսուհետեւ պիտի չըլլար դատ, դատաստան, հաշուետուութիւն, պատիժ, արդարութիւն եւ հատուցում: Ազատ պիտի արձակուէին բոլոր արիւնաբոյ աւազակներն ու դահիճները իրենց ոճրային արարքներուն համար: Ահա

թէ ինչ կը հրահանգէ Նայիմ Պէյ 1915 թուի Սեպտեմբեր 14ին՝ գաւառի իշխանութեանց. «Կին, մանուկ, հիւանդ մի նայիք, որքան ալ անգթութիւն ըլլայ. վերջացուցէ՛ք անոնց գոյութիւնը ... բոլոր ոճիրները, զորս կը կատարէ՛ք հայերուն վրայ, զերծ են պատիժէ... սպաննեցէ՛ք կեանքները ուր որ գտնէ՛ք. պատիժ չկայ»:

Թալէաթ՝ ցեղասպանութեան մեծագոյն պարագլուխը եւ գերագոյն դահնապետը, իր 3 Սեպտեմբեր 1915 հեռագրին մէջ, իրեն ստորագրած մարմիններուն կը հրամայէ անտեսել հայարցունքը եւ աղաղակը, չցուցաբերել խղճմտանք ու կարեկցութիւն, այլ կոտորել ամենայն բրտութեամբ ու սրածել վայրագութեամբ. «Կանանց եւ երեխաներու հետ վարուիլ այնպէս, ինչպէս հրամայուած է ընել տղամարդոց... կառավարութիւնը համաձայն կուսակցութեան հրամանին, որոշած է բոլորովին բնաջնջել այն բոլոր հայերը, որոնք Թուրքիոյ մէջ կը բնակին, առանց ուշադրութիւն դարձնելու կանանց, երեխաներու եւ հիւանդներու: Պէտք է, որքան ալ ողբերգական ըլլան բնաջնջման միջոցները, վերջ տալ անոնց գոյութեան, առանց ականջ կախելու խղճի զգացման... գաղտնի միջոցներով բնաջինջ ընել Արեւելեան նահանգներու ամէն մէկ հայ, զոր կը գտնէ՛ք ձեր շրջանին մէջ»:

Մէկ այլ տեղ, երբ Թալէաթ կը լսէ թէ ոմանք կը դրկուին Սուրիա եւ Երուսաղէմ, ան կը հրահանգէ հետեւեալը. «Նման ամէն մէկ համբերատարութիւն անցնելի սխալ է. այդպիսի խռովարաններու ահսորավայրը պէտք է ըլլայ ոչնչութիւն»:

Ողջ պիտի մնային միայն «այն որբերը, որոնք երբեւիցէ յիշել չեն կրնար իրենց

ծնողին ենթարկուած սոսկումները, իսկ միւսները ախորել քարաւաններու հետ»:

Թալէաթ շնական լրբութեամբ ըսած էր Վարդգէսին. «Այնպէս մը պիտի ընեմ, որ յիսուն տարուան մէջ հայ ժողովուրդը ինքզինքն չգտնէ...»: Արեւմտահայ գրագէտ՝ լուսայիշատակ Յակոբ Սիրունի կը պատասխանէ. «Ահ, խեղճ եղեռնագործ, գլուխդ դուրս հանէ պահ մը «Ազատութեան բլուր»ի բու դամբանէդ, եւ տես... Ոչ հայ ժողովուրդը կըրցար մեռցնել, եւ ոչ ալ անոր դատը...: Հայ ժողովուրդը ոտքի է կրկին, եւ իր դատը միշտ կենդանի...»:

Այս անողոք հրամաններուն, վրայ քարաւաններու անվերջ շարք մը ճամբայ կ'ելլէր, կ'երկարէր ան ու կ'ընդգրկէր ամէնքն՝ առանց բացառութեան: Այդ տառապալից տողանցին մէջ կը լսուէին յուսակտուր ու աղեխարշ ճիչեր՝ անսուղութեան, յոգնասպառութեան, տկարութեան, ահաբեկութեան: Ամէնքն սակայն պարտաւոր էին քալել, անտրտունջ կրել իրենց անբերելի խաչը, այլապէս ժանտարմին անխնայ հարուածները կու գային յիշեցնելու որ ի վերուստ տրուած հրամանը պէտք է անյապաղ գործադրել առանց խղճահարութեան, գութի ու կարեկցանքի:

Այս ծրագրեալ կոտորածը արմատախլեց հայ ժողովուրդը իր պապենական դարաւոր հողերէն եւ բնաջնջեց գայն անխնայօրէն: Մեր դարաւոր անագորոյն ոտքի խտրութիւն չդրաւ արուի ու էգի, մեծի ու փոքրի, մանուկի ու անծինի:

Ամէնքն հաւասարապէս արժանացուց նոյն եաթաղանին եւ հասաւ իր հրէշային նպատակին: Ճակատագիրն հայոց այնքան տխուր էր, որ կարելի չէր թղթագրել, պատմագրել: Ոչինչ կար գրուելիք բացի արիւնահեղութենէ

ու զանգուածային ոչնչացումէ: «Այս ճակատագիրն ինչ սեւ է, Աստուած»: Կարելի չէր կանխել այս անպատում ողբերգութիւնը, հեռացնել փորձութեան այս դառն քաժակը ու խնայել ժողովուրդի մը անմեղ արիւնը: Կարելի չէր փոխել ընթացքը այս արագածաւալ աղէտին: Բովանդակ աշխարհը ականջալուր ու ականատես կ'ըլլար հայոց անլուր չարչարաններուն ու եղեռնին, բայց ամէնքն գոհ էին իրենց կտաւորական դիրքէն: Մութ հաւիշները եւ ստորաշահերը կը ստիպէին ամէնքն մնալ լուռ ու ձեռնածալ:

Աստորի ճանապարհը երկար էր ու անծայր: Կ'իյնային ծերեր, կիներ, մանուկներ, վատուծներ, հիւանդներ, անկարներ: Կ'իյնար հայու հոգին, կը բզկտուէր ու կը շիջէր, կը փռոտէր ու կը փռոտէր անոր մահուր հոգին: Ազգերու պատմութեան մէջ ոչ մէկ ազգ այսպէս անարգուած ու անպատուուած չէր, որքան մեր սուրբ ազգը: Հայոց ճակատագիրը իր ամենայն դառնութեամբ կը մտրակուէր, կը հարուածուէր, բազմաչարչար հայը կը ստիպուէր թողլիքն հնադարեայ հայրենիքը իր դժիմ ճակատագրին:

Հայ ժողովուրդի վերապրելու վնասկամութիւնը անսակարկ էր սակայն: հայու յոգնած ու աննահանջ հոգին, համբուրելի հոգին, չէր կրնար ընկնուած մնալ: Ինքզինքն վերագտնելու եւ վերալիցքաւորելու բուռն պահանջէն մղուած, ջարդէն մազապուրծ աստանդական հայը, ցուպն ի ձեռին, թափառեցաւ արար աշխարհ եւ դարձաւ աշխարհաբաղաւադ: 1918ի «Շանթ» հանդէսը այդ օրերուն լայնօրէն կ'արձագանգէր այդ ահաւոր ոնիրին եւ կ'ըսէր. «2ի կարծուի թէ շարունակ պիտի լանք այս էջերուն մէջ: Ոչ. մենք այս թերթը հայ տառապանքին նուիրելով,

նպատակ չունինք բնաւ արցունքի երաժշտութիւնը երգելու աշխարհի ականջին, որ արդէն խուլցեր է տիեզերասաստ սպանդին խողխողումի ձայներէն: Այլեւս չպիտի լայ հայր»:

Մահի սարսուռէն ու կործանումէն չի վիատիր հայու հոգին, չի յուսահատիր, չ'ընկնուիր: Երգը եւ երազը փայփայելով կաթոգին, հայր վստահ փայլերով եւ ապշեցուցիչ լաւատեսութեամբ կը փալէ դէպի արշալոյս ու դէպի պայծառ ապագայ:

Արեւմտահայ մեծ երգիծարան՝ Երուանդ Օտեան, խոցուած ու վիրաւոր սիրտով մեզի կուտայ սարսուցուցիչ վիճակագրական տեղեկութիւն հայութեան մասին. «Ողջոյն քեզ, հայ ժողովուրդ, - մեղայ, ողջոյն ձեզ, հայութեան մնացորդներ - հեռուէն, շատ հեռուներէն կու գամ: Տէր-Ջօրէն կու գամ, որուն կամուրջէն 300 հազար հայեր անցած են եւ որոնցմէ այսօր միմիայն 1500 կիներ ու որք տղաք ողջ մնացած են: Կու գամ Օսմանիէն, ուրկէ տեղատարափ անձրեւով մը 60 հազար հայեր խարազանի հարուածներու տակ ճշուեցան լեռնէ-լեռ: Կու գամ Հալէպէն դէպի Տէր-Ջօր երկարող այն անիծեալ անապատներէն, ուր տասնեակ հազարաւոր հայեր, երեք տարի վրաններու տակ, կոտորուեցան տենդէն, թիֆուսէն ու քանչիւն... Ողջոյն ձեզ, հայութեան խլեակներ»:

Ամայացաւ, ամլացաւ հայոց գրական անդաստանը: Ամենուրեք մեռելութիւն էր, դատարկութիւն: Անդարձ մեկնեցաւ արեւմտահայ գրողներու ընտրանին: Գրական հրապարակը տարիներով տառապեցաւ անարգասաւորութենէ: Այս առիթով Յակոբ Սիրունի կը գրէ. «Կը զգանք պարապը, որ մեր շուրջը կայ. կը զգանք անգամ մըն ալ տկարութիւնը մեր

ուժերուն, ու կարօտը անոնց, որ մեր շուրջն էին ու օր մը գացին ու էլ չդարձան: Ձկայ անգուգական Դանիէլը, որ ակօսը բացաւ չմեռնող գեղեցկութիւններուն ու նոր սերունդը ծունկի իջեցուց անոնց շփեղութեան առջեւ, հոյակապ Սիամանթօն, որ իր հոգիին մէջ նոր Հայկաշէնը կանգնած ուխտի կը կանչէր թերահաւատներն ու մանուկները, Ջարդարեանը, որ մեզի պատմեց գաղտնիքը իմաստութեանց վերջնագոյնին, այն, որ ժողովուրդները կը դարձնէ մեծ ու յաւիտենական: Ձկան Թղկատինցին ու միւսները... Յարութիւնեան Արտաշէսը,... Կիւրնեան Մելիքը,... Զօհրապը,... Երուխանը,... Բարսեղեան Գեղամը...»:

Սիամանթօյի կրտսեր եղբայրը՝ Վահան Եարնանեան, 1918ին հրաքիսային սաստկութեամբ պիտի գար արտայայտելու իր ցասումը՝

«Պիտի առնեմ վրէժդ

Աչքերովս պիտի խմեմ
դահիճներուդ գլորումը մահ,

Պիտի ըմպեմ արբշտութեամբ
անոնց ոռնումը հոգեւարքի..

Անարժաններ գերեզմանի, ֆանգի հողը
սուրբ է եւ արդար»:

Աննախընթաց ցեղասպանութիւնը չկրցաւ շիջանել այն կրակը որ գոյութիւն ունէր հայ գրագէտին հոգիէն ներս: Յետ-Եղեռնեան գրագէտ հեղինակները, բանաստեղծները, մտաւորականները, իրենց գրութեանց մէջ կ'արտայայտեն լաւատեսութիւն դէպի կեանքը, դէպի հայ «ցեղին յարութիւնը», գոյատեւումը եւ յաղթանակը: Ի գուր չէր որ Յարութիւն Պէրպէրեան 1916ին, իր «Ցեղին Յարութիւնը» աշխատութեան մէջ կը գրէր. «Ես յաղթական կ'ուզեմ ապրիլ-տկարութիւնը կ'ատեմ, հոգիս խորշելով կը խորշի տկարութենէն. քեզ նշմարտութիւն, երկրի մէջէն պիտի

փնտռեմ»:

Ապրելու պատրաստակամութիւնը ակնյայտ էր մեր գրողներուն մէջ: Մատթէոս Զարիֆեան յստակօրէն կը գրէ. «Պիտի ապրիմ: Ճիգը պիտի ըլլայ կեանքիս գերագոյն սկզբունքը: Անցեալի վրայ պիտի նայիմ իբրեւ ցուրտ դիակի մը վրայ: Նոր հիմերու վրայ պիտի տեղափոխեմ անհատականութիւնս: Պիտի ապրիմ: Փոխանակ փախչելու նակատագրիս առջեւէն, ես պիտի հալածեմ զայն, կմախֆացած անդամներովս անոր ետեւէն պիտի արշաւեմ ու պիտի պոռամ անոր երեսին. «Քեզմէ աւելի ուժով եմ, վատ»:

Յակոբ Սիրունի հոյակապ կերպով կը նկարագրէ հայուն ապագան եւ մանաւանդ լաւատեսութիւնը դէպի կեանքը. «Ամէն աղէտէ յետոյ, աւերակներուն առջեւ ան զարհուրած կեցեր է պահ մը, ապա արցունքը սրբեր ու շարունակեր է նամբան: ... Վրէժ, վրէժ լուծելու կարիք չունի հայ ժողովուրդը: Հայ ժողովուրդը իր վրէժը լուծած է: Իր բեկորները դարձեալ ոտքի են, ու ինք դարձեալ կը շէննայ հարազատ հողի վրայ, համարձակ յառած վաղուան, նամբէ մը կու գայ, ամէն ֆայլափոխին արեւ ու ծաղիկ ցանելով, ցանելով, ու հպարտ կը ֆալէ վաղուան տեսիլքով ու երգով միշտ, իր երազը սրտին մէջ գրկած ամուր»:

Մեր լինելութեան խորին գաղտնիքը՝ մեր կեանքը ապրիլ կամենալու վնասականութեան մէջ է: Այդ անկոտորում կամքի պատճառով է որ տոյատեւած ենք այսօր դարեր: Թիավարած ենք ընդդէմ կեանքի ամենի կոհակներուն, պայքարած ընդդէմ բազում փորձութեանց ու տառապանաց եւ յաղթութեան դրօշ պարգած դուրս եկած աւելի փայլուն, հասուն, վնասկամ ու հաստատակամ:

Ներկայիս, արտասահմանի մէջ, ինքնութիւն պահպանելու գոյապայքարի մէջ է հայը: Մեծ ջարդէն վերապրողներէն ոմանք, արեւմտեան ափեր հասնելով, ազդուեցան համայնակով ու սարսռագոյն մշակոյթի տարրերէն ու սկսան նահանջել: Նահանջեցին ու մեղանջեցին նաեւ անոնց յաջորդող սերունդի զաւակները, որոնք իրենց աչքերը բացին ապահով ձեռքերու մէջ եւ հասակ առին ֆաղափակիր դերակրներու մէջ: Այդ ընկրման ակնարկելով մեծ գրագէտ Շահնուր կը գրէ. «Ոչ թէ որովհետեւ այժմ պատերազմ կայ ու կռիւ, ոչ թէ որովհետեւ այժմ նակատամարտ կայ ու կենսապայքար, այլ որովհետեւ կայ բան մը աւելի նակատագրական, աւելի աններող, կայ բան մը ահեղ, անդիմադրելի, որ իր անունը կ'ոռնայ բոլոր ֆառուղիներէն. նահանջն է ան: նահանջը, նահանջը հայերուն»: Այսպիսով, կը նահանջեն բարք, արմբոնում, բարոյական, սէր: Կը նահանջէ լեզուն, կը նահանջէ լեզուն, կը նահանջէ լեզուն»: Այդ նահանջը դժբախտաբար կը շարունակուի քիչ մը ամէն տեղ բոլոր մակարդակներու վրայ: Մեծ եղեռնը կու գայ յիշեցնելու մեզ որ մեր նահատակները իրենց ետին ձգած են ժառանգ մը որ անկապտելի է եւ մերն է: Մեր սրբազան պատականութիւնն է պահել այդ սուրբ աւանդը անխախտ ու անխաթար, ջինջ ու յստակ ու ապա զայն փոխանցել յաջորդ սերունդին:

Մեր նահատակներուն արեան ձայնը այսօր եւս լսենք ցաւատանջ գալարումներուն եւ ահաւոր չարչարաններուն ընդմէջէն: Անոնք ինկան, բայց չմահացան, չկորսուեցան ի սպառ: Անոնց վսեմագոյն պատգամը մեզի հետ է այսօր՝ ձգտիլ խաղաղութեան, եղբայրութեան, արդարութեան,

ազատութեան եւ համերաշխ գործակցութեան՝ միշտ անվտանգ պահելով հայու մշտագոյութիւնը եւ անելիութիւնը, բարձր պահելով հայուն պատիւը եւ արժանապատուութիւնը:

Սրախողխող ժողովուրդի արշալոյսը կը տօնախմբենք այժմ: Լացի ու սուգի պատը քանդած հայ ժողովուրդը իր հայեացքը ուղղած ապագային, զայն յոյսով, կենսախնդութեամբ ու խանդավառութեամբ կը դիմաւորէ:

Այսօր, երբ համազգային տարողութեամբ ոգեկոչումը կը կատարուի մեր ապրիլեան նահատակաց, հայը կ'ուստէ վառ պահել անոնց անթառամ յիշատակը իր սիրտէն ներս: Հայեր, ի Հայաստան եւ ի սփիւռս

աշխարհի, աղօթքի եւ ուխտի կ'երթան՝ յարգելու իրենց մեռելները:

90 տարիներու մեծ անջրպետ մը կը բաժնէ զմեզ այդ ահարկու պահէն երբ ծայր առաւ մարկայնօրէն անըմբռնելի ու անբացատրելի եղեռնը: Մեր տասնեակ տարիներով մորմոքած սիրտերը կը խայտան այսօր ի տես մեր անկախացեալ երկրին, որ օրըստօրէ կը ծաղկի ու բարգաւաճի: Այսօր, աւելի քան երբեւէ, գիտակցութիւն կայ հայ նորահաս սերունդին մօտ մեծ եղեռնի նահատակաց յիշատակը անմեռ պահելու եւ անոնց աւանդած կտակը պահպանելու իբրեւ գերագոյն սրբութիւն:

Յիշատակ բխրաւոր նահատակաց մերոց օրհնութեամբ եղիցի:

ԶԵՆՈՒ ՔԶՆՅ. ՆԱԼ ՊԱՆՏԵԱՆ

ԳՏՆԵԼՈՒ ՀԱՃՈՅՔԸ

Այնքան դժուար է երբեմն նայիլ կեանքի տարբեր երեսներուն, տեսնել ու հիանալ ալ անոր գեղեցկութիւններուն, բայց չկարենալ սիրել զայն, չկարենալ հետաքրքրութիւն մը ունենալ անոր հանդէպ: Կը յիշեմ պատմութիւնը մէկու մը որ իբր աշակերտ չէ կրցած սիրել կենսաբանութեան դասը ու չէ կրցած սորվիլ զայն: Բայց քոջ մը թելադրութիւնը բաւական եղած է որ փոխուի անոր կեցուածքը այդ դասին հանդէպ, անոր տալով սորվելու անբացատրելի փափաք ու եռանդ:

Այսպէս կը պատմէր այդ աշակերտը ընկերոջ մը, որ կ'ուզէր գիտնալ թէ ինչու այնքան հետաքրքրութեամբ կը սորվէր կենսաբանութեան դասը. «Ոչ մէկ պատճառ ունէի չսիրելու կենսաբանութեան դասը: Պարզապէս

չէի կրնար սորվիլ: Կը կարդայի դասս իբր պարտականութիւն բայց միտքս բան չէր մնար - չսիրելուս համար թերեւ: Ուսուցիչս գիտէր ասիկա, ու ցաւով կը դիտէր թէ ոչ մէկ հետաքրքրութիւն ունէի այդ դասին հանդէպ: Օր մը գրաւոր քննութիւն ունէինք: Ու իմ մէջ փափաք մը մտած էր հետաքրքրուելու այդ դասով, իբր հետեւանք քոջս թելադրութիւններուն: Քննութիւնը յաջող անցաւ, ու ուսուցիչը կանչեց զիս ըսելու թէ միշտ այդպէս պէտք է ըլլամ, դասերս սորվիմ ու յիշեմ զանոնք: Ըսի իրեն թէ քոջս թելադրութիւնն էր որ փոխած էր իմ մէջս շատ բան: Գիտէի թէ կեանքը հետաքրքրական է: Ու կենսաբանութեան դասը կը յայտնաբերէր այդ հետաքրքրականութիւնը: Ուրախացաւ: